

УДК 94 (477.82) «19»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2019.4\(28\).341](https://doi.org/10.33782/eminak2019.4(28).341)

ДОБРОЧИННА ІНІЦІАТИВА ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО ЗАСНУВАННЯ ТА РОЗГОРТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ДАВНЬОСХОВИЩ КРАЮ

Олена Кушетюк

Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна» (Луцьк, Україна)

e-mail: OlenaKushpetiuk@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-2288>

У статті проаналізовано добротину ініціативу духовенства Волинської губернії – подвижників музейної справи краю щодо заснування релігійних давньосховищ краю та їх благодійницьку діяльність спрямовану на збір, опрацювання та збереження старожитностей у цих музейних закладах.

Ключові слова: православні церковні братства, православне духовенство Волинської губернії, давньосховища, музеї, пам'ятки старовини

Наприкінці XIX– початку XX ст. Російська православна церква на Волині мала розгалужену мережу церковно-громадських організацій, репрезентованих, головним чином, православними церковними братствами. Діяльність цих православних церковних осередків проходила у руслі політичної лінії російського самодержавства та Російської православної церкви, яка спрямовувалась на всебічне зміцнення у регіоні власних позицій і виражала певні ознаки благодійництва. Вони проявлялися у тому, що кошти та зусилля діячів церкви витрачалися на будівництво та благоустрій церков, відкриття та функціонування церковнопарафіяльних шкіл, утримання лікарень, притулків, для підтримки дітей-сиріт, допомоги хворим та ін.

Більше того, деяким церковним братствам краю належить визначна роль у заснуванні та розгортанні діяльності музейних закладів релігійного спрямування, т.зв. давньосховищ. Так, у 1887 р. було відкрите давньосховище Володимира-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства¹. У 1890 р. розпочало діяльність давньосховище Луцького Хрестовоздвиженського православного церковного братства². 1893 р. було започатковане Волинське єпархіальне давньосховище³. 2 листопада 1893 р., згідно з указом Св. Синоду за № 5157, було офіційно відкрито Волинське церковно-археологічне товариство, якому підпорядковувалося єпархіальне давньосховище⁴. Діяльність цих двох установ доцільно розглядати як функціонування єдиної організаційної структури. Попри визначену спрямованість на користь православ'я, окремі статутні положення товариства дозволяли «...розшукувати й оприлюднювати невідомі до цього часу пам'ятки, а також

¹ Устав Православного Свято-Владимирского Братства в г. Владимире-Волинском. Киев: Типография К.Н. Милевского, 1887. С. 2-3.

² Отчёт о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского Братства за 1889-1890 братский год // Волинские епархиальные ведомости (ВЕВ). 1891. № 7, ч. неоф. С. 242-243.

³ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Дененмана, 1896. С. 3-4.

⁴ Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 1. Оп. 50. Спр. 524. Арк. 64.

і зібрання матеріалів – церковно-історичні, церковно-археологічні і етнографічні, які зберігаються у різних установах і приватних осіб...»⁵.

Відмінність давньосховищ від, власне, музеїв у широкому розумінні слова, як наукових і культурно-освітніх установ, полягала, насамперед, у вузькій специфіці підбору та представлення експонатів, зумовленій їх конфесійною спрямованістю. Однак, перебуваючи під ідейним тиском російського самодержавства, вони ставили на державний рівень питання пошуку, збору та збереження старожитностей краю, що мало велике значення не тільки для налагодження музейної справи, але й для розвитку краєзнавчої науки у цілому. Чимало з цих пам'яток дійшли до наших днів лише завдяки благодійницькій праці, у переважній більшості, нині маловідомих місцевих священиків – любителів і знавців старовини, які сприяли створенню давньосховищ і спрямовували свої зусилля на збір, опрацювання та збереження старожитностей у цих музейних закладах.

Сучасна історіографія щодо питання благодійної діяльності православного духовенства Волинської губернії вже має певні напрацювання. Серед робіт, присвячених окремим аспектам цієї теми, зокрема, питанням заснування й розгортання діяльності церковних давньосховищ, вирізняються ґрунтовна монографія і статті С. Гаврилюк⁶ та праці С. Василевської⁷, М. Костриці⁸, А. Казмірчука⁹ й ін. Вагомий досвід здійснення різнопланової благодійності церков і релігійних організацій досліджувався О. Грималюк¹⁰.

Метою статті є спроба проаналізувати добродійну ініціативу духовенства Волинської губернії щодо заснування релігійних давньосховищ краю та їх благодійну діяльність спрямовану на збір, опрацювання та збереження історичних пам'яток у цих музейних закладах.

Перші експонати чи колекції практично більшості волинських давньосховищ з'явилися завдяки конфесійній ініціативі. Так, приватні колекції членів Свято-Володимирського православного церковного братства – давні монети, стародруки,

---

⁵ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев: Тип. Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Дененмана, 1896. С. 19.

⁶ Гаврилюк С.В. Историчне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): моногр. 2-е вид., доп. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім.Лесі Українки, 2008. 536 с.; Гаврилюк С. Волинське церковно-археологічне товариство в історичних дослідженнях краю кінця XIX – початку XX ст. // Історія релігій в Україні: праці X-ї міжнар. наук. конф., 16-19 травня 2000 р. Кн. 1. Львів: Логос, 2000. С. 95-101; Гаврилюк С. Перші дослідники археографічних та історичних пам'яток міста Володимира-Волинського // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р. / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 97-99.

⁷ Василевська С. Історія православного Свято-Володимирського братства за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р. / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 93.

⁸ Костриця М.Ю. Волинське церковно-археологічне товариство та його роль у розвитку краєзнавства // Краєзнавство. 2005. № 1-4. С. 43-50.

⁹ Казмірчук О.А. Організаційні основи церковно-історичного краєзнавства на Волині наприкінці XIX – на початку XX століття: (підсумки 9-ї Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку» (23-25 травня 2013 р.)) URL: <http://int-konf.org>

¹⁰ Грималюк О. Благодійна діяльність православного духовенства та громадськості на Волині у XIX – на початку XX ст. // Емінак: науковий щоквартальник. 2018. № 2 (22). Т. 2. С. 22-26.

рукописні церковні книги, археологічні пам'ятки тощо – стали тією базою, яка дала змогу відкрити давньосховище у Володимирі-Волинському. Їх власниками були відомі у краї знавці та любителі старовини. Серед них – настоятель Володимир-Василівської церкви міста Д. Левицький¹¹. Священик ще з молодих років проявляв інтерес до церковних пам'яток і вважав, що на прикладі історії та церковного життя міста Володимира-Волинського можна, та потрібно, досліджувати історію православ'я. Він колекціонував давні церковні речі, рукописні та друковані книги минулих століть, інші реліквії. Д. Левицький був одним з перших серед волинських краєзнавців, хто усвідомив цінність церковних архівів для вивчення минулого краю. Тому він самотужки обстежував горища та підвали діючих церков Володимира-Волинського та деяких навколишніх сіл, знаходив і розбирав виявлені рукописні матеріали. На їх основі було підготовлено історичну розвідку «Извлечения из документов, относящихся ко времени епископов Владимиро-Волинских Иоанна Борзобогатого-Красенского и Феодосия Лазовского (1563-1565 гг.)»¹².

Священик також систематично обстежував наявні у місті та його околицях пагорби, виявляв при цьому залишки стін і фундаментів, інші рештки зруйнованих давніх будівель. Ці знахідки навели його на думку про необхідність проведення на території Володимира-Волинського кваліфікованих археологічних розкопок. З такою пропозицією краєзнавець неодноразово звертався до єпархіального управління, науковців Києва та Санкт-Петербурга. Його зусилля увінчалися успіхом: влітку 1886 р. до Володимира-Волинського прибула наукова археологічна експедиція, яка провела тут результативні обстеження та розкопки¹³. При організації місцевого давньосховища Д. Левицький передав йому власну колекцію старожитностей. Серед пам'яток особливо привертала увагу оригінальний залізний хрест, виявлений на місці давньої Іоакимо-Анненської церкви¹⁴.

Пожертвування постійно надходили і до іншого церковного музейного закладу краю – давньосховища Луцького Хрестовоздвиженського православного церковного братства. Так, у 1895 р. священик села Оконськ Луцького повіту Е. Палецький передав рукописне «Учительне Євангеліє», роботу над яким було закінчено 31 жовтня 1600 р., унікальний дерев'яний хрест та інші експонати¹⁵. Священик Д. Герштанський передав у це ж давньосховище три рукописних «Ірмологіони»¹⁶.

¹¹ Гаврилюк С. Перші дослідники археографічних та історичних пам'яток міста Володимира-Волинського // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р.* / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 97-99.

¹² Извлечение из документов, относящихся ко времени епископов Владимиро-Волинских Иоанна Борзобогатого и Феодосия Лазовского // ВЕВ. 1872. № 6. ч. неоф. С. 195-204; Извлечение из документов, относящихся ко времени епископов Владимиро-Волинских Иоанна Борзобогатого и Феодосия Лазовского // ВЕВ. 1872. № 7, ч. неоф. С. 232-241.

¹³ Дверницкий Е. Археологические исследования в г. Владимиро-Волинском и его окрестностях // *Киевская Старина*. 1887. № 1. С. 36-50.

¹⁴ Теодорович Н.И. Город Владимир Волинской губернии в связи с историей Волинской иерархии: ист. очерк. В память 900-летнего юбилея Волинской епархии. Почаев: Тип. Почаево-Успенской Лавры, 1893. С. 198.

¹⁵ Отчёт о деятельности Луцкого Православного Хрестовоздвиженского братства за 1893-1894 год. Луцк: Типография С.И. Бонка, 1894. С. 6.

¹⁶ Василевська С. Історія православного Свято-Володимирського братства за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р.* / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 93.

Добровільні надходження пам'яток старовини від багатьох осіб, насамперед священнослужителів, склали основу також і Волинського єпархіального давньосховища. Про це розповідає перший випуск короткого опису предметів, що надійшли до нього 1 липня 1893 р.¹⁷ Їх надходження стало можливим завдяки енергійній діяльності тодішнього архієпископа Волинського і Житомирського Модеста (Д. Стрельбицького) – активного учасника розгортання краєзнавчого руху в регіоні наприкінці ХІХ ст. Модест підтримував заходи щодо проведення археологічних розкопок та археологічних експедицій, сприяв поповненню експозицій Володимира-Волинського і Луцького братських давньосховищ, видавав розпорядження про необхідність збору священниками в їх парафіях відомостей і пам'яток з історичного минулого краю. У 1891 р. на єпархіальному з'їзді у Житомирі Модест запропонував організувати при архієрейському будинку єпархіальне давньосховище¹⁸. Незабаром завдяки адміністративним розпорядженням архієпископа до Житомира від парафіяльних священників, настоятелів монастирів почали надходити пам'ятки старовини, що знаходилися у церквах, монастирях, приватних колекціях духовенства. Надходженню пожертвувань сприяли й особисті поїздки Модеста Волинською єпархією. Наприклад, на його заклик стародавні церковні реліквії до єпархіального давньосховища передали священник із с. Дорогобуж І. Огібовський і священник з м. Вишневець І. Соботович. Повідомляючи про це, у часописі «Волинские епархиальные ведомости» наголошувалося, що «Дорогобузькі старожитності всі є залишками ще удільного періоду (не пізніше ХІІІ-ХІV ст.), Вишневецькі – досить цікавими пам'ятками періоду латино-польського»¹⁹. Не менш рідкісні предмети старовини пожертвували музею ковельський протоієрей А. Баранович, протоієрей з м. Гощі Д. Абрамович.

Традиція дарування окремих пам'яток старовини чи навіть цілих колекцій існувала протягом усього періоду діяльності музейних закладів. Чергові випуски опису надходжень старожитностей до Волинського єпархіального давньосховища свідчать, що такий спосіб поповнення його фондів практикувався і надалі²⁰. Однак, пошуково-збиральницька діяльність цього музейного закладу здійснювалася не тільки шляхом надходження пожертвувань, а й за допомогою інших форм виявлення старожитностей краю. Так, члени Волинського церковно-археологічного товариства ще на початку 1890-х років включилися у пошуки, збір і впорядкування літописів та описів церковних парафій Волині. З цією метою вони неодноразово подорожували селами та містечками, збираючи підготовлені парафіяльними священниками протягом ХІХ ст. описи парафій, вивчали історію населених пунктів та їх пам'ятки²¹.

Члени товариства розробили також власну програму-анкету, за пунктами якої

¹⁷ Краткое описание предметов древности, пожертвованных в Волинское Епархиальное Древле-хранилище по июль 1893 года. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1893.

¹⁸ Гаврилюк С.В. Историчне пам'ятокзнавство Волині, Холмщини і Підляшшя (ХІХ – початок ХХ ст.): моногр. 2-е вид., доп. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 217.

¹⁹ О.Ф. Торжество в г. Житомире воссоединения Волини с Русскою империею и открытие Волинского церковного Древлехранилища // ВЕВ. 1893. № 19, ч. неоф. С. 552.

²⁰ Краткое описание памятников древности, поступивших в Волинское Епархиальное Древле-хранилище от 1 августа 1894 года по 1 ноября 1898 года. Вып. 3. Издание распорядительного комитета Церковно-Археологического Общества / Сост. О.А. Фотинский и свящ. Н.М. Бурчак-Абрамович. Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1899.

²¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 1974. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

можна було надалі проводити опис окремих церков, парафій, населених пунктів Волині²². Анкета містила питання географічного, топографічного, релігійно-обрядового, фольклорно-етнографічного, історичного характеру і ставила за мету зібрати детальні відомості з історії православ'я на Волині, міжконфесійної боротьби, питань політичного, економічного та культурного життя краю. Оскільки така робота проводилася за дорученням Волинського історико-статистичного комітету та контролювалася самим архієпископом Модестом, то у ході її проведення краєзнавці на місцях практично не зустрічали перепон при зборі необхідних даних, у тому числі й при обстеженні церковних архівів, огляді стародруків і рукописних книг, давніх ікон, інших реліквій.

Саме за допомогою відомостей, що містилися у літописах, завідувач Волинського єпархіального давньосховища О. Фотинський намітив для обов'язкового обстеження влітку 1900 р. низку населених пунктів Дубенського повіту, де ще знаходилося багато реліквій. Його побоювання не були позбавлені підстав: адже у зв'язку з наказами вищої єпархіальної влади, особливо у 1860-1870-х роках, «про очищення церков від усього католицького й уніатського, багато пам'яток старовини, навіть і безперечно православної, піддавалися знищенню, так як виконавцями наказів були сільські священики, котрим, звичайно, важко було розібратися в старовині, тому вони... забирали із церков все те, що хоча б чимось відрізнялося від сучасних зразків...»²³.

Під час такої екскурсії краєзнавець обстежив 28 населених пунктів повіту. Він виявив срібний напрестольний хрест 1650 р., виготовлений на кошти ієрея Д. Конашинського (у м. Дубно), давні ікони Божої матері та святого Миколая Чудотворця із колишньої замкової церкви князів Острозьких, оригінальну ікону Святої Трійці 1745 р. (у містечку Верба), багато інших пам'яток старовини у селах Дермань, Підбірці, Мільче й ін., де колись існували православні монастирі²⁴. Дослідникові вдалося також обстежити та сфотографувати давні церкви, ікони, іконостаси, інші старожитності, зняти копії старовинних планів і церковних будівель. Базуючись на інформації О. Фотинського, Волинське церковно-археологічне товариство підняло питання про передачу в єпархіальне давньосховище віднайдених краєзнавцем старожитностей і, таким чином, було вилучено для експонування значну частину пам'яток старовини.

Вагомою була участь священиків Волинської губернії не лише у зборі експонатів і формуванні фондів, багато уваги вони приділяли й побудові експозицій музейних закладів. У досліджуваний період експозицією вважали лише суто зовнішній показ пам'яток старовини без будь-якого системного зв'язку між ними. На стан експозиційного показу накладали свій відбиток і такі фактори, як наявність відповідного приміщення та спеціального музейного обладнання. Спільним для всіх музейних закладів краю було те, що до складу експозиції входили пам'ятки старовини, як виставлені на огляд, так і ті, що зберігалися у запасниках і бібліотечні зібрання. Однак у кожному конкретному випадку експозиція відповідного музею будувалася на основі

²² Програма церковно-історического описания церкви и прихода Волинской епархии. (Печатается для руководства духовенству Волинской епархии согласно резолюции Модеста, Епископа Волинского и Житомирского) // ВЕВ. 1892. № 1 и 2, ч. оф. С. 8-25.

²³ Беляшевский Н. Экскурсия О.А. Фотинского по Волинской губернии для описания памятников старины // Археологическая Летопись Южной России (АЛЮР). 1900. Т. 2. Декабрь. С. 217.

²⁴ Ibid. С. 218-223.

власних суб'єктивних міркувань організаторів музейних закладів.

Судячи, наприклад, з опису давньосховища при Свято-Володимирському православному церковному братстві та предметів, які тут зберігалися, братчики розглядали музейну експозицію як засіб експонування релігійно-церковних речей. Вона розташовувалася у колишній ризниці Успенського собору (Мстиславового храму) – пам'ятці архітектури XII ст. міста Володимира-Волинського²⁵. Для зберігання експонатів тут було створено належні умови. Не став винятком і період реставрації Успенського собору (1896-1900 рр.), коли експозицію тимчасово перенесено у приміщення одного з монастирів Володимира-Волинського.

Для огляду у давньосховищі Свято-Володимирського православного церковного братства виставлялися всі наявні тут пам'ятки. Це, насамперед, бронзові хрестинколпіони, виявлені під час розкопок у підвалах Успенського собору та на території інших церков міста і його околиць, ікони, посуд, залишки іконостасів, інші предмети. Окремий відділ давньосховища становили рукописні та друковані релігійні книги. Серед них – Пом'яники, Ірмологіони, Євангелія XV-XVI ст., у тому числі рукописне Євангеліє, подароване 13 січня 1563 р. Загорівському монастирю на Волині маршалком польського короля П. Загорівським²⁶. Серед рукописів особливу цінність становив варіант сказання про святих Бориса і Гліба у «Четъї-Мінеях» – середньовічному рукописному збірнику життя православних святих. В іншому відділі давньосховища були представлені колекції фотознімків, гравюр і малюнків давніх православних церков Волині, у тому числі Володимир-Волинського Успенського собору – пам'ятки архітектури XII ст. Наприклад, значна кількість малюнків давала детальне уявлення про зовнішній вигляд храму, його внутрішню будову, про фрески, які вціліли у головній ризниці й аркасолії з великокняжими гробницями. У давньосховищі зберігалися і фотографічні знімки з руїн собору та проект його оновлення, виконаний професором А. Праховим.

Помітне місце у музеї займали види волинських монастирів, багато з яких на той час уже припинили існування, та реліквії з них. Це, насамперед, види і старожитності Загорівського монастиря, зокрема, фрески з монастирської церкви із зображеннями сім'ї Загорівських та ін.²⁷

Загальну оцінку експозиції Володимир-Волинського давньосховища станом на середину 1898 р. дав житомирський музеєзнавець, звідувач єпархіальним давньосховищем О. Фотинський. Він відзначав, що «тут чимало цікавих предметів з розкопок у Мстиславовому храмі, «старій кафедрі», деяких навколишніх могильниках, є ікони глибокої давнини із сільських храмів Володимирського повіту, чудові зразки древньої кам'яної кладки, пам'ятки домашнього побуту, військового, хороша нумізматична колекція; все це розміщено у вітринах за певною системою і смаком...»²⁸. Підставою для такого висновку О. Фотинського послужило й те, що давньосховище, окрім цікавих експонатів, мало на той час у своєму розпорядженні й відповідне експозиційне обладнання.

²⁵ Левицкий О. Владимир-Волыньское братство (по поводу его первого отчёта) // Киевская Старина. 1889. № 7. С. 289.

²⁶ Отчёт о деятельности Свято-Владимирского Православного Братства в г. Владимире-Волыньском за 1888 г. // ВЕВ. 1889. № 23, ч. неоф. С. 577-578.

²⁷ Археологическая хроника // Древности. 1901. Т. XIX. Вып. I. С. 5.

²⁸ Отчёт о деятельности Общества Исследователей Волины и Волынского Центрального Музея за 1913 г. Житомир: Электрическая типография наследника М. Дененмана, 1915. С. 67.

Для ознайомлення з історією волинського краю при давньосховищі було відкрито бібліотеку з читальнею. Бібліотека мала свій статут, що містив правила поводження у читальні та користування книгами. Члени братства постійно турбувалися про збереження книг у належному стані²⁹. Для їх переплетення завжди знаходили потрібні кошти.

Подібне давньосховище предметів церковної старовини влаштували і члени Луцького Хрестовоздвиженського братства. Спочатку його розмістили у кімнаті за вівтарем Троїцького собору, який незадовго до того за допомогою братства став православним. Після влаштування притулку, що розміщувався у дерев'яному будинку поблизу собору, давньосховище перенесли до однієї з його кімнат. Роботу щодо розбудови давньосховища проводив на перших порах секретар братства священник Ф. Савлучинський.

Експозиція давньосховища створювалася за допомогою пожертвувань церковно-історичних старожитностей: рукописних і друкованих книг, окремих документів, стародавніх хрестів, дерев'яної скульптури, творів малярства, насамперед ікон і портретів тощо. Особливу цінність становили рукописні книги та стародруки музею, серед яких, зокрема, чотири рукописних Євангелія XVI ст.

Пожертвування були основним джерелом комплектування експозиції та бібліотеки, що функціонувала як складова музейного закладу. Бібліотека мала систематичний каталог, складений також священником Ф. Савлучинським. Із звіту про діяльність Луцького Хрестовоздвиженського православного братства за 1893-1894 рр. відомо, що у бібліотеці, на той час, нараховувалося 244 екземпляри книг і стародруків³⁰.

Орієнтація лише на пожертвування, як засіб поповнення експозиції, зумовила поступове припинення нових надходжень до давньосховища Луцького Хрестовоздвиженського православного братства, згортання тут дослідницької роботи і, як наслідок, падіння інтересу до цього музейного закладу та фактичне припинення його функціонування.

Значно краще йшли справи в іншого церковного музейного закладу краю – Волинського єпархіального давньосховища. Спочатку воно розташовувалося у колишній церкві при архієрейському будинку, частково пристосованій під музей. Через тісноту доступ відвідувачам і дослідникам до експонатів був утруднений. Та й самі працівники музейного закладу розуміли, що «зала, в якій розміщене давньосховище, не дуже велика і найближчим часом стане недостатньою для розміщення в ній предметів з нових надходжень»³¹. Тому, у 1894 р. Волинське церковно-археологічне товариство розпочало будівництво спеціального приміщення для музею і бібліотеки по вулиці Вільській на земельній ділянці, що належала Преображенському кафедральному собору. Керував будівництвом настоятель цього собору М. Трипольський³². Саме М. Трипольський був одним із організаторів Волинського

²⁹ Василевська С. Історія православного Свято-Володимирського братства за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р.* / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. Луцьк: Надстир'я, 1998. С. 94-95.

³⁰ Отчёт о деятельности Луцкого Православного Крестовоздвиженского братства за 1893-1894 год. Луцк: Типография С.И. Бонка, 1894. С. 7.

³¹ О.Ф. Торжество в г. Житомире возсоединения Воыни с Русскою империею... С. 558.

³² Гаврилюк С.В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): моногр. 2-е вид., доп. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 47.

епархіального давньосховища та входив до складу Розпорядчого комітету Волинського церковно-археологічного товариства. Священик разом з О. Фотинським проводив усю підготовчу роботу щодо випуску «Волинських історико-археологічних збірників», в яких також містилися волинознавчі розвідки М. Трипольського³³.

Вже на початку ХХ ст. Волинське епархіальне давньосховище переїхало до спеціального приміщення, будівля якого складалася з центральної зали з купольним перекриттям і восьми кімнат, розташованих по чотири у кожному її крилі. Для зберігання й експонування пам'яток старовини у цьому музейному закладі було створено сприятливі на той час умови.

Експозиція музею спочатку комплектувалася винятково пам'ятками старовини релігійно-церковного характеру. Сюди повинні були надходити і надходили стародруки та рукописні церковно-богослужбові книги, старовинні рукописи релігійно-морального змісту, оригінали або копії ікон, чаш, церковного начиння, інших рідкісних за художнім витвором предметів з православних храмів, монастирів, братств; пам'ятки з історії запровадження на Волині унії, релігійного та суспільно-політичного минулого тих земель, які наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. входили до складу т.зв. Південно-Західного краю Російської імперії, тощо³⁴. Для включення до експозиції цих пам'яток, а особливо тих, що становили власність церкви, необхідно було отримати дозвіл Св. Синоду. Такий дозвіл з'явився у формі наказу на адресу Волинського та Житомирського архієпископа Модеста. У ньому, між іншим, говорилося: «Приймаючи до уваги, що в давньосховище за статутом надходять предмети, які використовуються при богослужінні: стародавні чаші, Євангелія, нап্রেстьольні хрести...» Св. Синод звертає особливу увагу на їх зберігання та наказує: «а) влаштувати для їх зберігання пристосовані вітрини з хрестами і відповідними написами на них; б) зберігання названих предметів доручити особі у священному сані; в) при огляді священних предметів не дозволяти прихожанам брати їх руками, для задоволення власної цікавості... і ставитися до цих предметів з належним святині церкви благоговінням...»³⁵.

Одним з відділів давньосховища була і бібліотека. Розпорядчий комітет Волинського церковно-археологічного товариства піклувався про поповнення бібліотеки новими надходженнями. Для цього він використовував зв'язки з Київською та Віленською археографічними комісіями, Київським товариством Нестора-літописця, Кам'янець-Подільським епархіальним історико-статистичним комітетом, іншими науково-громадськими осередками³⁶. У цій справі підтримку Розпорядчому комітету неодноразово надавав архієпископ Модест, який звертався з листами до вищезазваних товариств³⁷. Його прохання не залишалися без відповіді. Також на благоустрій бібліотеки при давньосховищі епархіальний з'їзд духовенства виділив 600 руб. Зі звіту товариства за 1895 р. відомо, що бібліотека складалася із відділів рукописів, стародруків і сучасних історико-археологічних видань і містила 1139 ру-

³³ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. Изд. Распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, Житомир: Типография и литография М. Дененмана, 1896. 244 с; Волинский историко-археологический сборник. Вып. 2. Издание распорядительного комитета Волинского Церковно-Археологического Общества. Житомир: Типо-лит. М. Дененмана, 1900. 287 с.

³⁴ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1... С. 18.

³⁵ Ibid. С. 15-17.

³⁶ Ibid. С. 6.

³⁷ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 646. Спр. 51. Арк. 4

кописних пам'яток, 375 екземплярів друкованих видань та одну карту³⁸.

Таким чином, перебуваючи під ідейним тиском російського самодержавства та Російської православної церкви перші давньосховища Волинської губернії, тим не менше, ставили на державний рівень питання пошуку, збору та збереження старожитностей краю – невід'ємної частини української історії. Чимало з цих пам'яток збереглися донині завдяки функціонуванню згаданих музейних закладів і доброзичливій ініціативі місцевих священників – подвижників музейної справи, які нерідко виступали ініціаторами заснування цих музеїв і проявляли благодійницьку діяльність у розгортанні їх діяльності.

REFERENCES

- Beliashevskii, N.** (1900). *Ekspursiia O.A. Fotinskogo po Volynskoi gubernii dlia opisaniia pamiatnikov stariny* [Excursion of O.A. Fotinsky in the Volyn province to describe ancient monuments]. *Arkheologicheskaiia Letopis Yuzhnoi Rossii*, Vol. 2 (December), 218-223 [in Russian].
- Dvernitskii, E.** (1887). *Arkheologicheskie izsledovaniia v g. Vladimire-Volynskom i ego okrestnostiakh* [Archaeological research in the city of Vladimir-Volynsky and its environs]. *Kievskaiia Starina*, 1, 36-50 [in Russian].
- Fotinskii, O.A. & Burchak-Abramovich, N.M.** (1899). *Kratkoe opisanie pamiatnikov drevnosti, postupivshikh v Volynskoe Eparkhialnoe Drevlekhranilishche ot 1 avgusta 1894 goda po 1 noiabria 1898 goda* [Brief description of the ancient monuments, arrived in Volyn Diocesan Drevlekhranilishche from August 1, 1894 to November 1, 1898]. Vol. 3 / *Izdanie raspordiatelnogo komiteta Tserkovno-Arkheologicheskogo Obshchestva*. Pochaev: Tipografiia Pochaevo-Uspenskoii Lavry [in Russian].
- Havryliuk, S.** (1998). *Pershii doslidnyky arkhieohrafichnykh ta istorychnykh pamiatok mista Volodymyra-Volynskoho* [The first researchers of archeographic and historical monuments of the city of Volodymyr-Volynsky]. In: **Bondarenko H.V.** (Ed.). *Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovskyyi i krai: Materialy IX naukovo-istoryko-kraieznavchoi mizhnarodnoi konferentsii 20-23 sichnia 1998 r.* (pp. 97-99). Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Havryliuk, S.** (2000). *Volynske tserkovno-arkheolohichne tovarystvo v istorychnykh doslidzhenniakh kraiu kintsia XIX – pochatku XX st.* [Volyn church and archaeological society in the historical investigations of the end of 19th – early 20th centuries]. In: *Istoriia relihii v Ukraini: pratsi X mizhnarodnoi naukovo-istoryko-kraieznavchoi konferentsii, 16-19 travnia 2000 r.* Vol. 1. (pp. 95-101) Lviv: Lohos [in Ukrainian].
- Havryliuk, S.** (2008). *Istorychne pamiatkoznavstvo Volyni, Kholmshchyny i Pidliashchia (XIX – pochatok XX st.)* [Historical monuments of Volyn, Kholmshchyna and Podlasie (19th – early of 20th centuries)]. Lutsk: RVV «Vezha» [in Ukrainian].
- Hrymaliuk, O.** (2018). *Blahodiina diialnist pravoslavnoho dukhovenstva ta hromadskosti na Volyni u XIX – na pochatku XX st.* [Charitable activity of the Orthodox clergy and the public in Volyn in the 19th – early of 20th centuries]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, 2 (22), Vol. 2, 22-26 [in Ukrainian].
- Kazmirchuk, O.** (2013). *Orhanizatsiini osnovy tserkovno-istorychnoho kraieznavstva na Volyni naprykintsia XIX – na pochatku XX stolittia* [Organizational foundations of church history in Volyn at the end of 19th – early of 20th centuries]. In: *Pidsumky 9 Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi internet-konferentsii «Nauka i zhyttia: suchasni tendentsii, intehratsiia u svitovu naukovu dumku» (23-25 travnia 2013 r.)*. Retrieved from <http://int-konf.org> [in Ukrainian].
- Kostrytsia, M.** (2005). *Volynske tserkovno-arkheolohichne tovarystvo ta yoho rol u rozvytku kraieznavstva* [Volyn Church-Archaeological Society and its role in the development of local history]. *Kraieznavstvo*, 1-4, 43-50 [in Ukrainian].
- Levitskii, O.** (1889). *Vladimir-Volynskoe bratstvo po povodu ego pervogo otcheta* [Vladimir-Volyn Brotherhood (on his first report)]. *Kievskaiia Starina*, 7, 285-291 [in Russian].
- O., F.** (1893). *Torzhestvo v g. Zhitomire vossoedineniia Volyni s Russkoii imperieiu i otkrytie Volynskogo tserkovnogo Drevlekhranilishcha* [The triumph in the city of Zhytomyr of Volyn's reunification with the Russian Empire and the opening of the Volyn Church Ancient Storage].

³⁸ Волинский историко-археологический сборник. Вып. 1. С. 4.

Volynskie eparkhialnye vedomosti, 19, unofficial volume, 550-559 [in Russian].

Teodorovich, N. (1893). *Gorod Vladimir Volynskoi gubernii v sviazi s istoriei Volynskoi ierarkhii: istoricheskii ocherk v pamiat 900-letnego yubileia Volynskoi eparkhii* [The city of Vladimir-Volyn province in connection with the history of the Volyn hierarchy: historical sketch in memory of the 900th anniversary of the Volyn diocese]. Pochaev: Tipografiia Pochaevo-Uspenskoii Lavry [in Russian].

Vasylevska, S. (1998). *Istoriia pravoslavnoho Sviato-Volodymyrskoho bratstva za materialamy fondiv Volynskoho kraieznavchoho muzeiu* [History of the orthodox Saint-Vladimir brotherhood based on the materials of the Volyn regional museum]. In: **Bondarenko H.V.** (Ed.). *Mynule i suchasne Volyni: Oleksandr Tsynkalovskiy i kraj: Materialy IX naukovoii istoriko-kraieznavchoi mizhnarodnoi konferentsii 20-23 sichnia 1998 r.* (pp. 93-95). Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].

Olena Kushpetiuk

(Institute in Lutsk of Open International University of Human Development «Ukraine», Lutsk, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-2288>

Charitable Initiative of the Clergy of Volyn Province in Establishing and Developing of Religious Antiquariums Activities

The paper describes the prominent role of the church Orthodox brotherhoods of Volyn in the late 19th – early 20th century in establishing and developing activities of religious orientation museums, the so-called antiquariums. It is noted that the difference between antiquariums and museums in the broad sense of the word as scientific, cultural and educational institutions was primarily in the narrow specificity of the selection and presentation of items, depending on their confessional orientation. Though those institutions were under the ideological pressure of the Russian autocracy and the Russian Orthodox Church, they raised the issues of finding, collecting and preserving the antiquities of the region to the state level, which was of great importance not only for the organizing of museum work but also for the development of local lore science in general.

It is emphasized that thanks to the confessional initiative, the first items of the majority of Volyn antiquariums appeared and such a charitable tradition of donating separate items or even the whole collections took place during the whole period of the museum institutions' activity.

Attention is focused not only on the participation of priests in collecting items and forming funds but also in the formation of antiquariums exposition. It is stated that during the study period the term exposition meant purely external display of relics of the past without any systematization of them. It comprised relics of the past (both displayed and stored) and library collections.

It is noted that many of the items have been preserved to this day thanks to the functioning of the mentioned museum institutions and the charitable initiative of local priests – devotees of the museum matters, who often initiated the founding of those museums and were engaged in charitable activity developing their functioning.

Keywords: Orthodox church brotherhoods, Orthodox clergy of Volyn Province, antiquariums, museums, relics of the past